

ASA

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 1, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2023]

**Karataş, T. (2019). Ansiklopedik Edebiyat
Terimleri Sözlüğü. İz Yayınları. 376s. ISBN:978-
605-326-331-9**

*Karataş, T. (2019). Encyclopedic Dictionary of Literary Terms. İz
Publishing. 376 p. ISBN. 978-605-326-331-9*

MUSTAFA GENÇLER

Arş. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
mustafa.gencler@asbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9212-5983>

Kitap İncelemesi/Book Review

Geliř Tarihi/Received: 19.07.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 23.07.2023

Yayım Tarihi/Published: 15.08.2023

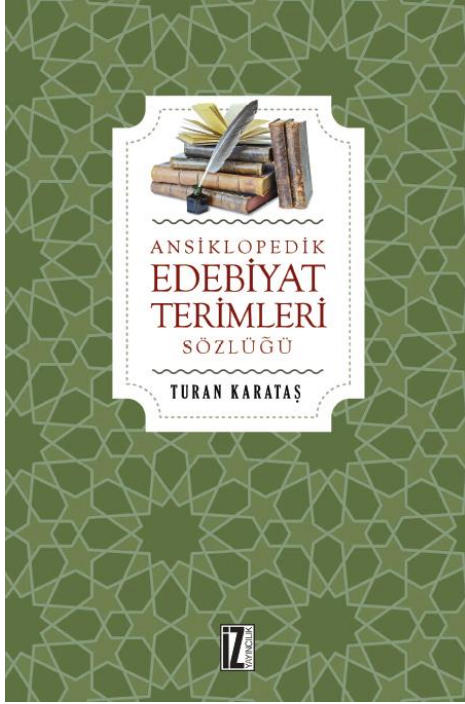
Atıf/Citation

Gençler, M. (2023). Karataş, T. (2019). Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü. İz
Yayınları. 376s. ISBN:978-605-326-331-9. *ASA Dergisi*, 1(1), 154-161.

Gençler, M. (2023). Karataş, T. (2019). Encyclopedic dictionary of literary terms.
İz Publishing. 376s. ISBN:978-605-326-331-9. *ASA Journal*, 1(1), 154-161.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Karataş, T. (2019) Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü. İz Yayıncılık. 376s. ISBN: 978-605-326-331-9

Bir bilim alanında derinleşme ve uzmanlaşmanın yolu, öncelikle o alanın “anlam kodları”na (Karataş, 2006, s. 412), hâkim olmaktan, o alanın kendisine özgü nitelikler taşıyan terimlerini bilmekten geçer. Her disiplinin (matematiğin, felsefenin, ekonominin ya da edebiyatın) sınırlarını çizen, özünü oluşturan bir anlam halitası vardır. Bu halita; birden çok bileşenin, alt kümenin bir arada geldiği katmanlı bir yapıdan oluşur. Bu yapıyı çözebilmenin anahtarı ise terimlerdir. Genellikle kavramlarla karıştırılan terimler, “bir kelimenin veya

kelime grubunun, hemen herkesçe bilinen genel (sözlük) ve birincil anlamının dışında, kullanıldığı alan içerisinde (...) özel bir anlam kazanarak kullanılış biçim”leridir (Karataş, 2019, s. 329). Türk Dil Kurumu’na (t.y.) göre ise “bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah” anlamını taşır.

Özgün bir anlam alanına sahip olan terimler, bilimsel metinlerin ortaya konuluşunda olduğu kadar açıklanmasında da merkezî bir role sahiptir. Araştırmacılar, öğrenciler ve meraklılar tarafından her daim aranan ve öğrenilmeye çalışılan unsurlardır. Bu noktada akla gelen ilk kaynaklar ise genel okuyucular için hazırlanmış sözlük ve ansiklopedilerdir. Ancak belirtmelidir ki bunlar, çoğu kez yüzeysel mahiyette hazırlanmış içerikleri dolayısıyla, münhasır bir alandaki terminolojiye içkin yeterli bilgiyi verebilmekten uzaktır. Bu yüzden ilgililerin, belirli bir alanın “özel” kelimelerine ulaşmak için başvurmaları gereken en doğru kaynak, alanın uzmanlarınca özenle hazırlanmış olan terim sözlükleridir.

Edebiyat mevzubahis olduğunda terimler, ayrı bir önem taşımaktadır. Bir edebî eserin (şiir, roman, öykü, tiyatro vb.) sağlıklı bir şekilde anlaşılmasından yorumlanmasına, tenkidinden takdimine kadar bilinmesi, içselleştirilmesi elzem olan unsurlardır. Örneğin post-modern anlayışla yazılmış bir romanı değerlendirebilmek için nasıl ki “bilinç akışı”, “üstkurmaca”, “parodi” “pastiş” gibi terimlere vâkıf olmak gerekiyorsa koşma nazım biçimine sahip bir halk şiirini inceleyebilmek için “dörtlük”, “hece ölçüsü”, “kafiye”, “mahlas” gibi terimlere vâkıf olmak gerekir. Sağlam bir terim bilgisine sahip olmadan yapılacak her edebî değerlendirme,

işin sonunda eksik ve temelsiz kalır. Bu durumun önüne geçmenin en kolay yolu ise edebiyat terimlerine hasredilmiş sözlüklerden yararlanmaktır.

Türkiye’de Tanzimat’tan bugüne edebiyat terimleri alanında -ya tamamen bu alana münhasır ya da yalnızca bir kısmı edebiyat terimlerine ayrılan- çok sayıda çalışma yapılmıştır. İlk dönemdeki çalışmaların çoğunda “terimlerin ‘isimleri’, ‘tanımları’ ve ‘kapsamları’ yeni araştırmalar ve tartışmalarla sağlıklı bir çerçeveye kavuşturulmak yerine önceki bilgilerin tekrarı/aktarılması şeklinde” olmuştur. Bu yüzden bu kitaplar, bir özgünlük taşımamaktadır (Karataş, 2006, s. 412). Bununla birlikte ilk dönemde bazı önemli ve yol açıcı eserler de ortaya konulmuştur. Bunlara Recâizade Mahmut Ekrem’in *Talim-i Edebiyat’ı* (1882), Muallim Naci’nin *Istılâhât-ı Edebiyye’si* (1890), Manastırlı Mehmed Rifat’ın *Mecamiü’l- Edeb’i* (1891) örnek gösterilebilir (Karataş, 2006, s. 413-414). Öte yandan Cumhuriyet sonrası döneme gelindiğinde daha kapsamlı ve modern metotlarla ele alınan sözlük ve ansiklopedi çalışmaları karşımıza çıkmaktadır. Bunlara ise Tahir-ül Mevlevî’nin *Edebiyat Lûgatı* (1936) başta olmak üzere Mustafa Nihat Özön’ün *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü* (1954), L. Sami Akalın’ın *Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (1966), Dergah Yayınları’nın *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1976), Atilla Özkırımlı’nın *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi* (1982) İskender Pala’nın *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (1989), Nurettin Albayrak’ın *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (2004) ve Turan Karataş’ın *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* örnek verilebilir (Karataş, 2006, 415- 420).

Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, güncel ve işlevsel muhtevasıyla dikkat çeken bir çalışmadır. Yazarının 1994 yılında “ders notu hazırlama” gayesiyle başlayan (Karataş, 2014, s. 38) ve ilk basımı 2001 yılında yapılan bu çalışma, başta edebiyat araştırmacıları olmak üzere Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri, öğrencileri ve sonra tüm “edebiyat heveslileri”ne bir kılavuz olması amacıyla hazırlanmıştır (Karataş, 2019, s. 9). Her basımda aldığı ilaveler ve geçirdiği düzenlemelerle beş baskıya ulaşan eserin son baskısı, 2019 yılında İz Yayıncılık tarafından yapılmıştır. Yazarının tanımladığı anlamıyla “basım”, “herhangi bir kitabın, bir önceki baskısının gözden geçirilerek, ona eklemeler, çıkarmalar yapılarak gerçekleştirilen yeni neşri”dir. (Karataş, 2019, s. 52) “Baskı” ise “bir önceki nüshanın aynen, hiçbir değişiklik yapılmadan yeniden basılması”dır. (Karataş, 2019, s. 52) Eldeki bu son baskı; 2001, 2004 ve 2011 yıllarında yapılan ilk üç basımdan farklılık gösterir. Çalışmaya ikinci basımda 53, üçüncü basımda 61 ve kitabın eldeki bu son baskısının dayandığı dördüncü basımda 70’ten fazla edebiyat terimi eklenmiş ve ilavelerde bulunulmuştur. Bilhassa dördüncü basıma “alımlama estetiği”, “büyülü gerçekçilik”, “görsel şiir”, “kanon”, “mimesis” gibi edebiyat dünyasında

önem kazanmış kimi terimler eklenerek güncel bir muhtevaya kavuşturulmuştur. (Karataş, 2019, s. 12)

Alfabetik bir formata sahip olan çalışmada; “eskisi yenisi, edebiyat sahasında hâlen kullanılan, geçmişte yaygınken bugün nadiren karşılaşılan fakat bilinmesini gerekli” (Karataş, 2019, s. 7) madde başı yaklaşık bin edebiyat teriminin açıklamasına yer verilmektedir. Terimlerin alt dalı/türleri olarak değerlendirilebilecek kimi tabirlere ise ilgili terimlerin açıklandığı maddelerde (örneğin “beyit” maddesinde “beyt’ül-gazel”e; “gazel” maddesinde “hüs-ni matla”ya) izahta bulunmaktadır. Birbirinin yerine kullanılan/yaygın kullanımda olan iki yüz elliden fazla edebiyat terimine madde başlarında gönderme yapılırken (örneğin “Biçem. Bkz. Üslûb”, “Tahkiye. Bkz. Anlatı” gibi), birbiriyle yakın anlamlı/ilişkili terimlere madde açıklamalarında (örneğin “ritm” maddesinde “âhenk”e, “bahariye” maddesinde “kaside”ye) kısaltmalarla yönlendirmede bulunmaktadır.

Eser, “ansiklopedik” bir sözlük olması dolayısıyla terim açıklamalarında bu ikili vasfa uygun bir planı takip etmektedir. Açıklamalarda, çoğu kez terimlerin varsa önce -eski, yeni, yabancı; yaygın olmayan- eş anlamlılarına, ardından kısa ve öz tanımlarına, akabinde ise izaha muhtaçlıkları ölçüsünde etraflı/ansiklopedik açıklamalarına yer verilmektedir. Kimi terimler, yazarın verdiği önem doğrultusunda bir cümle ile izah edilirken (“eski Türkçe”, “muhavere” vb.) kimi terimler yarım sayfa ölçüsünde (“haiku”, “promete” vb.), kimileri birkaç sayfa süren mütalaalarla (“şiiir”, “kafiye” vb.) ele alınmaktadır. Bazı terimlerin ikincil, üçüncül vd. anlamları ise (“fıkra”, “rivayet” vb.), genel kaidenin dışında bir düzenle, rakamla sıralanarak ortaya konulmaktadır. Madde açıklamalarının genel bir planını, aşağıdaki örnekte görmek mümkündür:

“ELEŞTİRİ. İntikad, tenkit, kritik. Edebiyat eserlerini değerlendirmek, sınıflandırmak, incelemek, açıklamak ve tanıtmak amacıyla kaleme alınan yazılara verilen ad. Bir başka ifadeyle eleştiri; herhangi bir fikir veya edebiyat eserinin özünü, yapısını, olumlu-olumsuz yönlerini ortaya koyan ya da bazı kimselerin toplum karşısındaki tutum ve eğilimlerini araştırıp bir sonuca varan gazete ve dergi yazılarıdır. Eleştiride, ele alınan eserin güzel ve çirkin, doğru ve yanlış yönleri gösterilir. Böylece, sanatçıya/edebiyat adamına (şaire/yazara) daha olgun eserler vermesinde bir bakıma yol gösterilmiş olur. Eleştiri sözcüğü, bizde hep olumsuz bir çağrışım yapmıştır. Salt bizde de değil. Bir Fransız şairin şöyle bir sözü nakledilir: “Kaçın bu adamdan, ısırır; eleştirmendir.” Eleştiri yazıları, daha çok, okunması zor yazılardır. Ciddiyet, sabır ister. Tahsin Yücel, *Eleştirinin ABCsi*’nde “Bir okuma deneyiminin aktarılması” der eleştiri için. Edebiyat

âlemimizde dolaşımda olan hemen hemen iki tip eleştiri yazısı vardır. Birincisi; değer ortaya koyan, hüküm bildiren ve sonrakilerce ‘gözardı’ edilmeden dikkate alınan yazılardır. İkincisi, zevkle, keyifle okunan ancak sonuçta açık bir belirleme yapmaktan uzak duran ‘öznel’ metinler. (...)” (Karataş, 2019, s. 105)

Bir “terimler” sözlüğü olması dolayısıyla çalışmada, “terimlerin kelime (sözlük) anlamlarına” yer verilmemiş, hangi dilden oldukları belirtilmemiştir (Karataş, 2019, s. 8). “Ansiklopedik” olması dolayısıyla ise alanın uzmanı araştırmacılardan/farklı kaynaklardan (örneğin “kelime” maddesinde Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’dan, “rind” maddesinde Prof. Dr. Mehmet Kaplan’dan) alıntılar yapılarak, Türk edebiyatının yazar, şair, eleştirmen vb. önemli isimlerinin (örneğin “lirik/lirizm” maddesinde Yahya Kemal’in, “adaptasyon” maddesinde Salah Birsal’in) tespitlerine yer verilerek konulara derinlik kazandırılmıştır. Açıklamalarda, terimlerin karıştırılan/karıştırılması muhtemel diğer terim ve kavramlarla olan farkı (örneğin “hiciv” maddesinde “mizah” ile olan farkı, “açıklık” maddesinde “basitlik” ile olan farkı) ortaya konulmuş, madde sonlarına eklenen çok sayıdaki örnek -bilhassa şiir örnekleri- vasıtasıyla hem okurun zihninde terimlerin somutlaşması hem de yazara göre ufak bir edebî “seçki” oluşturan bu alıntılarla maddelerin zevkle okunması amaçlanmıştır (Karataş, 2019, s. 8). Yazarın bir söyleşisinde “efrâdını câmi, ağyârını mani” bir anlayışla, “birinci sınıf” şair ve yazarların yazdıklarına itibar ederek seçtiğini belirttiği (Karataş, 2014, s. 41) bu örnekler, eserin hedef kitleyle mütenasip olarak çoğunlukla Türk edebiyatından seçilmiş; madde başı tercihi ve açıklamalarında, yine Türk edebiyatı ile olan ilişkisi (klasik, modern ve halk edebiyatı) nazara alınmıştır. Öte yandan Batı edebiyatlarından da çeşitli örneklere (yazar adı, eser adı, aforizma vb.), yorum ve tespitlere yer verilmiştir.

Çalışmada, terimlerin madde başı olarak belirlenmesinde bazı esaslara riayet edildiği görülmektedir. Okuyucunun eserden kolayca yararlanabilmesi amacıyla terimlerin “geçmişten bugüne yaygın olarak kullanılan, bugün de en çok bilinen isimlerine riayet” edilmiştir. (Karataş, 2019, s. 8) Kimi madde başlarında terimlerin Türkçe biçimlerine (sürrealizm yerine “gerçeküstücülük”, empresyonizm yerine “izlenimcilik” vb.) kimilerinin yabancı kökenli biçimlerine (çoşumculuk yerine “romantizm”, doğalcılık yerine “natüralizm” vb.) yer verilmiş olması (Karataş, 2019, s. 8); “Leyla”, “Mecnun” gibi tabirlere yer verilirken “Şirin”, “Hüsrev” tabirlere yer verilmemiş olması (Karataş, 2014, s. 39), bu yaygınlık/bilinirlik ölçüsünden ileri gelmektedir. Yazarın “türdeşlerini temsil etme kabiliyeti”ne bağlı olduğunu belirttiği bu ölçüye (Karataş, 2014, s. 39); bugün artık kullanılmayan söz ve anlam sanatlarında, eski Türk şiirinin

çeşitli nazım şekillerinde uyulduğu görülmektedir. (Karataş, 2019, s. 8). Bununla birlikte bazı madde başlarında yabancı terminolojiye mesafeli bir dil tutumu sergilenmektedir. Bu tutumu, “Ratè. Bkz. Edebiyat Bozuğu”, “Metonimi. Bkz. Mecaz-ı Mürsel” “Absürd. Bkz. Saçma.” gibi örneklerde görmek mümkündür.

Çalışmanın kapsamı, yalnızca edebiyat terimleriyle yahut genel olarak terimlerle sınırlı değildir. Edebiyat eğitiminde karşılaşılan çeşitli kavramlar, (“forum”, “münazara” vb.) henüz terim vasfını kazanmamış kimi kelime veya tabirler (“gönül”, “hüzün” vb.), klasik Türk edebiyatına mahsus mazmunlar, (“sâkî”, “zâhid” vb.) ve daha ziyade başka alanlarda (felsefe, sosyoloji, gazetecilik, tarih vb.) kullanılan ancak edebiyat alanında da zaman zaman karşılaşılan çeşitli kavram ve terimler (“bâbîâlî”, “basın kaydı” vb.), çalışmanın kapsamı içinde yer almaktadır (Karataş, 2019, s. 8). Bu sınırları belirsiz/esnek yapısı dolayısıyla çalışmaya, bir “edebiyat terimleri sözlüğü”nden ziyade bir “edebiyat sözlüğü” olarak da bakmak mümkündür. (Karataş, 2014, s. 39)

Çalışma, anlatım açısından okuyucuyu yormayan bir içeriğe sahiptir. Dil ve üslubunda, “yer yer deneme türünün keyifle okunur serbestliği” hâkim durumdadır. Yazara göre bu durum, “okuru sıkmamak kaygısından” ileri gelmektedir. (Karataş, 2019, s. 9) Bununla birlikte çalışmada, madde açıklamalarını yer yer bir edebiyat tarihi/eleştiri metnine yaklaştıran, bilimsel/akademik bir üslubun korunduğu da belirtilmelidir. Yazarın eklektik üslubu, aşağıdaki örnekte görülebilir:

“AKROSTİŞ. Muvaşşah, istihraç, uçlama, adlama, abecedarius. Mısralarının ilk harflerinin yan yana gelmesiyle anlamlı bir kelime veya özel isim çıkacak şekilde tertip edilmiş olan şiir. Bu düzenlemeden çıkan anlamlı kelimeye de akrostiş denir. Bu sanat bir hüner gösterisidir ve şiirin/manzumenin anlamına, içsel zenginliğine bir katkıda bulunmaz. Şairin arzusu, küçük bir oyunla birlikte sevdiğine/sevgiliye bir “hoşluk” göstermek, bir çeşit vefa ve bağlılık duygusunu kalıcı kılmaktır.

Akrostiş, biçimsel bir dayatma arz ettiğinden, bu “oyun” a yer veren şiir örnekleri pek başarılı değildir. Ne var, Sezai Karakoç’un *Mona Roza* şiirinin “Aşk ve Çileler” adlı ilk bölümünde akrostiş yapılmasına rağmen, şiirin edasında yapmacıklık hissedilmez. Bu yüzden, söz konusu eserin ilk bölümü, kanaatimizce edebiyatımızdaki en başarılı akrostiş örneğidir. (...) Böylesine ustaca bir kurgunun şiirimizde başkaca örneği yoktur.” (Karataş, 2019, s. 26)

Özgün bir eser olan *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, geniş hacmi, muhtevası ve işlevsel niteliğiyle alanın ilgililerine kaynak/kılavuz kitap olma vasfını bugün hâlâ sürdürmektedir. Bilimin ve gelişmenin duraksızlığı düşünüldüğünde bu vasfın, esere yapılacak yeni basımlar ve güncellemeler aracılığıyla gelecek nesillere de taşınacağı muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Karataş, T. (2019). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü* (5. Basım). İz Yayıncılık Türk Dil Kurumu. (t.y.). Terim. *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr> [Erişim Tarihi: 26.05.2023].
- Karataş, T. (2006). Edebiyat terimleri kaynakçası üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4 (7), 411-427.
- Karataş, T. (2014). *Söyleşiler*. Edebiyat Ortamı Yayınları.

Etik Kurul İzni *Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat alanına aittir.*

Çatışma Beyanı *Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.*

Destek ve Teşekkür *Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.*
